

El Sagarra de l'exili i de la resistència

per Lluís Permanyer

El 27 de setembre de 1961 moria Josep M.ª de Sagarra. L'últim poeta popular de Catalunya i un gegant de les lletres catalanes fou els darrers anys de la seva vida objecte de tota mena de crítiques envers la seva postura cívica i fins i tot envers la seva obra. No solament ningú encara no ha estudiat a fons el que succeí sinó que no deixa de ser sorprenent que no s'hagi fet un estudi crític i seriós de la seva producció literària i que tampoc no s'hagi fet un aprofundiment biogràfic (només tenim les **Memòries**, una de les millors peces de tota la literatura catalana però que, malauradament, només arriba fins al 1918, i una biografia molt breu de Josep M.ª Espinàs). Per aquesta raó i per l'amistat estreta que vaig mantenir amb ell i amb la seva família, em vaig decidir a escriure el llibre **Sagarra vist pels seus íntims**. Ja el tinc llest. Serà polèmic, aixecarà indignació i descobrirà un Sagarra desconegut. El que he escrit a continuació per encàrrec de la direcció d'«Arrel» és un resum molt curt d'un moment apassionant de la seva vida densa i rica. L'única pretensió que ha guiat el meu treball de recerca és la de donar a conèixer a les generacions actuals i a les de l'esdevenir la imatge d'un dels catalans grans d'aquest segle.

Amenaçat de mort

L'aixecament feixista del 18 de juliol no va sorprendre gens Josep M.ª de Sagarra: s'havia adonat que, tal com anaven les coses, havia d'esclatar.

Tot seguit va aprofitar la seva popularitat enorme i la xarxa d'amistats per lliurar-se en cos i ànima a la tasca perillosíssima de salvar gent. Com a traductor del Dant, el cònsol italià li professava una admiració autèntica; ell l'aprofità per fer embarcar persones en vaixells d'aquella bandera. El milionari Santiago Espona, el seu germà Ferran de Sagarra i d'altres van poder fugir així a l'estranger. La germana del poeta, superiora del col·legi de Jesús i Maria del carrer de Casp, també li demanà d'anar-se'n a l'estranger, però amb la condició que l'havien d'acompanyar cinc monges més. Aleshores no va tenir més remei que entrevistar-se amb el temible Aurelio Fernández, líder del Comitè de Milícies Antifeixistes. La conversa anà així:

–Vengo a pedirte que dejes marchar al extranjero a estas seis mujeres.
–Hombre, Sagarra, es que se trata de seis imonjas!
–Sí, pero resulta que una de ellas es mi hermana.

El cas és que ho aconseguí. Ell mateix les acompanyà fins a dalt del vaixell que les conduiria a Itàlia. L'assassinat del seu íntim Josep M.ª Planas, director de «El Be Negre», que ell havia pogut amagar a casa d'un amic estranger, el va alarmar. Aleshores decideix posar durant un temps terra pel mig: s'instal·la al Port de la Selva, a l'hotel de Dalmau Costa. L'acompanya Mercè Devesa, que des del 1931 és la seva **novia**. Encara no feia uns quinze dies que hi eren, quan el poeta Ventura Gassol,

A l'Alger. 1936

Cap a Tahití. 1937

L'últim poeta popular de Catalunya fou els darrers anys de la seva vida objecte de tota mena de crítiques envers la seva postura cívica i la seva obra

Es fals que Josep Maria de Sagarra s'exiliés voluntàriament com uns han escrit i molts d'altres han fet córrer

conseller de Cultura, li fa arribar el missatge que els «faieros» havien anat a casa seva per emportar-se'l detingut, i que, per tant, li enviava tot seguit un cotxe amb policies per conduir-lo a la frontera. Sagarra, per passar més desapercebut, es va disfressar de pescador i s'amagà a casa del forner del poble. No se'n va moure fins que arribaren els policies. Amb pescadora i cofat amb boina, va entrar sol a França. És, doncs, absolutament falsa la llegenda malèvola que havia deixat a la taula de casa seva un paper amb la quarteta:

**Dolça Catalunya,
pàtria del meu cor,
qui de tu s'allunya,
recony quina sort!**

Viatge de noces a Tahiti

Com també és igualment fals que havia marxat perquè no podia viure sense portar camises de seda o que s'havia exiliat voluntàriament com uns han escrit i molts d'altres han fet córrer. Mercè Devesa va rebre, al cap de tres o quatre dies, a Barcelona, una postal d'ell des de Perpinyà, signada per precaució Armand Duval! Li demanava que anés tot seguit a reunir-se amb ell, però que abans passés per la casa del

seu pare per portar-li una maleta plena de roba. Ella explica que quan arribà a la veïna vila francesa, Sagarra va tenir una alegria immensa. A l'acte es va posar un vestit blau marí de roba anglesa, va cobrir-se amb el barret fort i va agafar el bastó; ja es va sentir molt segur de si mateix. Es van traslladar amb tren a París.

S'instal·len en un hotel modest, on també s'hostatjava Melcior Font. Immediatament va anar a trobar els germans Tharaud, un dels quals havia conegut darrerament a Barcelona. Es van desfer pels Sagarra: els convidaven sovint i els presentaven a gent important. Per ordre de Tarradellas, el novel·lista Puig i Ferrer li lliurava periòdicament i puntualment una subvenció de la Generalitat perquè pogués viure amb la dignitat que mereixia.

Un bon dia, un dels Tharaud li va suggerir que, en lloc de romandre a París, que després de tres mesos ja coneix tot, fes un viatge a Tahiti que li serviria de tema per a escriure un llibre. A més, afegí, ell coneixia el president de les Messageries Maritimes i els faria un preu molt econòmic. Dit i fet. Però, abans Sagarra i Mercè es van casar. Francesc Cambó va fer a Mercè Devesa l'únic obsequi de noces que

tingueren: un xec de dos mil francs –quantitat ben respectable a l'època. Els amics catalans, presidits per Tarradellas, els organitzaren un dinar d'homenatge al millor restaurant: Larrue.

A final de desembre del 1936 s'embarquen a Marsella.

El viatge amb el «Commissaire Ramel» va ser molt divertit, ja que els passatgers eren particularment variats i ben pintorescos: entre ells el navegant que es farà cèlebre amb la «Kon-Tiki», Thor Heyerdahl, en viatge de noces. També va admirar dues coses que el van trasbalsar: veure volar en llibertat un colibri entorn d'un hibisc i la Creu del Sud; junt amb el naixement del seu fill Joan i el descobriment d'una au d'una gran raresa (Ampelig Garrula), són les coses que ell reconeix que li han fet una emoció més forta al llarg de la vida. I ell, que no traslluïa mai els seus sentiments íntims, es posava llavors ben vermell i guardava un silenci religiós. Al tercer dia d'ésser a Papeete es posaren el **pareo** i ja no se'l tragueren més. Aquelles terres exòtiques li van provocar una impressió considerable. L'ha reflectit amb mestria a **La ruta blava**, una obra excepcional dins de la literatura catalana, ja que es tracta d'un gran reportatge, gènere que no ha estat pràcticament conreat al nostre país. Es dins la línia dels Morand, Gide, France, Loti, Claudel. L'edició original catalana no fou publicada fins al 1964, en edició pòstuma. Salvador Espriu, però també les noves generacions d'escriptors, com Pere Gimferrer, Baltasar Porcel, Terenci Moix l'han elogiat amb escaïf. En canvi, el llibre de poemes **Entre l'Equador i els Tròpics** no fou ben rebut.

Després d'alguns mesos –viatjaren per les illes del Nord i van fer una llarga estada a Borabora, on no van veure ni un blanc–, Sagarra ja se sentia una mica avorrit d'aquella monotonia, i no s'estava de confessar: «Jo només sospiro per veure catedrals, menjar un plat de maduixes i un préssec.» Pel juliol del 1937 arriben a Marsella. I amb una il·lusió com si hagués fet deu anys que no ho assaborien, van prendre la mateixa **bouillabaise** que set mesos abans havien menjat en acomiadar-se'n.

Els Sagarra amb uns amics, a la platja de Punavia

De la fugida dels nazis a l'accidentada entrada a Espanya l'any 1940, quatre anys justos després d'haver deixat Barcelona

Fugen dels nazis

S'instal·len novament a París. I tot seguit Francesc Cambó accepta el mecenatge de pagar-li la traducció de **La Divina Comèdia**, que el 1939 ja havia començat a publicar a «La Veü de Catalunya». Aquest acord els va permetre viure bé i sense cap angúnia. Treballava amb gust i es divertien força, no deixant de freqüentar els restaurants en els quals aquella parella de **gourmets** es trobava al cel. Els Sagarra eren uns enamorats de França i dels francesos, i els anys d'exili en aquella terra que era com un país d'adopció s'ho van passar molt bé. El seu fill va néixer el 8 de gener, en un París tot nevat. A l'hora de triar el nom, el pare va dir: «Ja que pastem, fem-ho tot coques.» Va triar-li els tres noms més importants de l'Església: Joan, Pere i Josep. I així fou com per als Sagarra s'acabà la vida bohèmia que fins llavors havien gaudit. Poc després d'esclatar la guerra mundial i en veure que només repartien caretes antigàs entre els francesos, decideixen abandonar París. No va ser gens fàcil: quatre hores de peu dret per poder entrar a la Gare d'Austerlitz, amb en Joan en braços i tres maletes grans, una d'elles plena de **La Divina Comèdia**. Per fi arribaren a Saint-Sulpice-la-Pointe, prop de Tolosa. Era un poblet on s'havia refugiat i havia mort el seu pare. Com que ja els coneixien, hi van trobar bon acolliment.

Però en arribar l'hivern del 39, la casa no estava en condicions i van tenir por del fred; va ser el gran amic Alexandre Plana qui els va suggerir d'anar a Prada. No s'ho rumiaren dues vegades. Hi troben Pau Casals, Pompeu Fabra, Joan Alavedra, Puig Quintana. S'hi van ensopir molt. En apropar-se l'estiu començaren, ells que eren uns enamorats de la Costa Brava, a enyorar-se del mar, però això no els va durar gens. S'instal·len en un poblet deliciós de platja: Banyuls de la Marenda, al costat mateix de la frontera. Els acompanyava Alexandre Plana, el qual es quedà a viure amb ells en una casa gran, amb parc, que es deia «Villa des Mimosas». I qui havia de dir a Sagarra que el seu gran amic se li moriria poques setmanes després,

als braços. En aquella casa els va passar tot un seguit de coses: van tenir-hi a dormir una colla d'aviadors que fugien dels alemanys, jueus que s'escapolien de la Gestapo, la visita d'un gendarme que sospità de Sagarra fins que aquest li ensenyà la seva fotografia a la portada d'un periòdic literari francès.

Accidentada entrada a Espanya

Els Sagarra feia temps que no rebien diners de la Generalitat ni de Cambó, i estaven a l'última pregunta. Això els va decidir tornar a Catalunya. Però el cònsol d'Espanya a Perpinyà no va voler donar el passaport al poeta; li va recomanar que entressin la Mercè i el nen, i que ho gestionés a la Direcció General de Seguridat. I no van tenir més remei que fer-ho d'aquesta manera. A Madrid vivia des de feia anys el germà gran d'en Sagarra. El seu nebot, que havia fet la guerra al costat franquista, era capità de l'exèrcit, molt decidit, i va dir a la Mercè que ell mateix aniria a rebre «tio José» a la frontera, ja que temia que li pogués succeir alguna cosa. Dit i fet. Quan tots dos eren a dalt del tren, de tornada a Barcelona, a l'estació de Figueres els de la policia militar diuen a Josep M.ª de Sagarra que els segueixi

fins a la caserna. Una vegada allà, un oficial li comunica que es consideri detingut i que tot seguit anirà a un camp de concentració. **¡Ah no, de ninguna manera!**, cridà l'Oriol, que anava uniformat, mentre es treia la pistola. I afegí: **Yo me he cargado a muchos durante la guerra. Si mi tío no sigue ahora mismo el viaje conmigo a Barcelona iyo no sé lo que va a pasar aquí!** I així fou com a la tardor del 1940, quatre anys justos després, tornava a ser a la seva estimada Barcelona. S'instal·len en un pis del passeig de Sant Gervasi, 1. No és estrany que en aquell ambient de persecució temés que la policia, els falangistes o algun feixista li fessin la vida impossible. La veritat és que ningú no el va molestar. Va retrobar una ciutat grisa, esporuguida, trista, plena d'hipocresia i de gent que es picava el pit. Alguns, com Junoy i Espona —a qui, recordem-ho, ell havia salvat la vida—, no el vulgueren ni saludar; però va tornar a veure amics entranyables que s'alegraven de reveure'l. Un dia que feien **La Walkiria** li va fer il·lusió anar al Liceu; en reconèixer-lo la gent, es creà tanta expectació, ja que el gran públic ignorava que era altra vegada a Barcelona, que, com confessà després ell mateix a un amic, «la Walkiria era jo!»

Prada, 1940: Pau Casals, padrí de Joan de Sagarra

A Barcelona, Sagarra es lliurà amb responsabilitat i empena a una tasca col·lectiva de supervivència cultural i política

Ningú no podia sospitar que al pis de Sagarra la resistència catalana i els serveis dels aliats fessin durant anys l'intercanvi d'informació documental

Sagarra era conscient que moralment era important que hagués tornat, i que tot seguit es posés a lluitar per l'alliberació del seu país i contra la dictadura. Això suposava no solament fer un combat per la supervivència de la cultura catalana, condemnada a la desaparició, sinó també donar suport als aliats; amb l'esperança que la seva victòria contra les dictadures també faria caure la franquista.

L'estiu del 1941 assistia a reunions organitzades per Palau i Fabre per realitzar una tasca cultural en català. Es començaren a fer, sempre d'amagat, lectures poètiques, obres de teatre a casa dels amics, actes commemoratius –centenaris de «Lo Gaiter del Llobregat», Verdguer–, edicions clandestines, etcètera. En totes aquestes activitats ell va participar molt activament. I així fou, com, per exemple, es donà a conèixer l'obra literària que anava fent: **La Divina Comèdia** –ja enllestida, en llegia Cants–, Shakespeare –un nou mecenatge per a traduir-ne tot el teatre, algunes obres del qual foren escenificades pels amics, amb vestuari i tot–, **El Poema de Montserrat**.

«S'hi jugava la pell»

Eren uns anys molt negres en tots els sentits, però el poeta es lliurava amb

responsabilitat i empena a una tasca col·lectiva de supervivència cultural i política. Pel seu pis desfilava en aquella època un seguici de gent, que de vegades arribaven a les quatre de la tarda i s'hi estaven fins a trenc d'alba.

Es discutia de tot, es comentaven els darrers esdeveniments a la ciutat, a Espanya, el curs de la guerra.

El que la gent encara no sap és que Sagarra mantenia una estreta vinculació amb l'ambaixada anglesa, però sobretot amb el cònsol a Barcelona i amb l'enllaç de la resistència francesa: el president de la Creu Roja, monsenyor Boyer, un vell amic del poeta. Ningú no podia sospitar que a casa d'aquell que abans de la guerra no parava de practicar una bohèmia daurada, d'aquell personatge que encara passava per un frívol i no solament en política, que es delia per cultivar els sentits, ningú no podia sospitar –repeteix– que al seu pis precisament, la resistència catalana i els serveis dels aliats fessin durant anys l'intercanvi d'informació documental. La cobertura era perfecta, i ho demostra el fet que mai no fos descobert aquell cau. Un dels qui, per exemple, hi anava sovint era Antoni Andreu i Abelló –germà del qui avui és diputat socialista–, dirigent del Front

Nacional de Catalunya, per lliurar i rebre informació estratègica i militar. Per exemple, una d'aquestes informacions va permetre, uns dies més tard, que l'aviació aliada bombardegés i destruís fàbriques importants de Marsella. Joan Sansa donava documentació a Josep Benet, el qual tot seguit la dipositava al pis de Sagarra, i la recollien després els anglesos.

El Front (FNC), com ha explicat Josep Munté a **Vint anys de resistència catalana** de Fabre/Huertas/Ribas, va facilitar dades sobre les fortificacions que Espanya construïa al Marroc, sobre l'hora exacta de la sortida dels vaixells del port barceloní (i els aliats els ensorraven a alta mar), sobre la situació de les casernes militars de Catalunya, dels nusos de comunicacions, tot de cara a la invasió. Ells els havien passat plànols del golf de Sant Jordi i de Roses per a un desembarcament aliats; a més, un noi del FNC havia de desembarcar a l'Empordà i explicar en català que les tropes eren amigues. Un altre episodi fou el pas per can Sagarra d'un jove amic jueu estranger, que duia als talons de les sabates uns microfilms sobre la fàbrica Krupp; el cònsol anglès, en agraïment, lliurà a ell i a la dona un passaport per fugir al Canadà. També hi passà la filla de l'ex-ministre anglès de la Guerra, lord Londonderry. «Josep Maria de Sagarra –m'ha dit Josep Benet– era perfectament conscient de la perillositat que tot allò suposava per a ell, del compromís polític que representava i que, en definitiva, s'hi estava també jugant la pell. Sagarra n'era conscient, però ell creu llavors en la democràcia, en la lluita per la llibertat i que estem combatent per l'alliberament d'Europa, per una Catalunya lliure i democràtica, i Sagarra ho sent.»

Un Poema de Montserrat molt diferent
És en aquesta època que Sagarra escriu a raig **El Poema de Montserrat**. En acabar-lo procedeix a l'autocensura, ja que sap que tal com és no podrà publicar-lo mai ni en edició de bibliòfil. Bé, no ha estat dit mai que hi ha una diferència substancial entre la versió original i la que finalment fou editada. Això ho demostra ja un cop

Prada, 1940: al fons, el Canigó

Pel juliol de 1945, al teatre Apolo, es va poder representar la primera obra de teatre català des de l'acabament de la guerra

d'ull lleuger al manuscrit dipositat a la Biblioteca del Monestir de Montserrat. I em sembla lamentable que els monjos encara no s'hagin pres la molèstia, essencialment benedictina, de transcriure'l ni que sigui a màquina. Diuen, tot justificant-se, que tenen molta feina. Ja que per qüestions d'espai físic no m'és possible oferir-ne una mostra representativa, em limitaré a fer un breu comentari sobre els dos primers versos.

El llibre comença així:

**Avui que una ventada impenitent
encongeix el perfum de la ginesta**

En canvi, el poeta, originàriament, havia escrit:

**Avui que una ventada de ponent
assassina el perfum de la ginesta**

Després d'una guerra civil ben cruel i en la qual la gent d'aquest país ha perdut doblement, per republicans i per catalans, l'al·lusió al vent de ponent assassi és molt clara, forta i directa. I és per això que Josep Benet afegeix: «Fins a l'any 1947-48, Sagarra se sent una mica el representant d'un poble emmudit, és a dir: el poeta nacional. Quan ell escriu originalment **El Poema de Montserrat**, no l'autocensurat que es va publicar, és molt dur. Recordo que els versos que dedica al cardenal Vidal i Barraquer li permeten expressar-se amb una duresa gran contra la dictadura. Sagarra se sent una mena d'Aragon de Catalunya i té l'esperança que la llibertat i la democràcia triomfaran al seu país.» D'aquella època, Josep Benet no solament guardava alguns poemes abrandadament patriòtics —el poeta ja havia escrit obres d'aquesta corda, però per raons de censura mai no han pogut ser incloses a la seva **Obra completa**, com per exemple: **A Francesc Macià, Terra serena, La cançó dels catalans, La mort de mossèn Pau Claris, El cant del poble**—, sinó fins i tot una crida al poble perquè estigués preparat quan vingués el moment.

Torna a estrenar

Però el moment no va arribar mai, gràcies a la traïció dels aliats. Allò

suposà per a tots ells un cop moral fortíssim. El panorama, per a Sagarra, era ben preocupant. No podia publicar en català, la supervivència del franquisme es perfilava llarga, totes les feines literàries realitzades gràcies a mecenatges ja les tenia enllestides, què fer, doncs? Fou llavors quan arribà a la conclusió que només resoldria el problema si pogués tornar a estrenar..., puix que allò era l'única sortida per a sobreviure, ja que ell estava molt segur de la seva capacitat per obtenir els èxits sorollosos d'abans.

Imagineu si n'havia d'estar d'amoinat que fins i tot demanà feina a Fèlix Millet a la seva companyia d'assegurances! Però pel juliol del 1945, al teatre Apolo, es va poder representar la primera obra de teatre català des de l'acabament de la nostra guerra. I el fet que no passés res va fer possible d'organitzar la reposició de **L'Hostal de la Glòria** al teatre Barcelona. S'ompli de gom a gom; hi havia una expectació impressionant; fou un èxit esclatant: el públic, dempeus, romangué aplaudint uns deu minuts. De fet, homenatjaven el teatre en català. Ja que no s'havia

produït, com era d'esperar, cap mena d'incident ni tampoc cap escàndol provocat pels feixistes, aleshores fou quan José Pardo, cap de censura, que ja havia negociat en un cert temps la qüestió amb el mateix Sagarra, pogué parlar de fer una veritable estrena. El dramaturg havia escrit abans d'aquell mateix estiu la comèdia **El prestigi dels morts**. La funció inaugural s'havia previst pel 15 d'octubre de 1945. El poeta i José Pardo eren al despatx d'aquests, i Xavier Regàs els anava donant notícies de com es desenvolupava tot. Anà com una seda. L'èxit fou, també, immens. L'autor va sortir a saludar a l'escenari, però, contràriament al seu costum, va preferir no pronunciar ni un mot en no poder-ho fer en català. L'endemà, el governador va telefonar a Pardo i li va dir que la gent havia aplaudit molt, potser amb exageració; el cap de censura li replicà que era perfectament lògic perquè Sagarra era un autor molt important.

I així fou com començà a restablir-se una certa normalitat cultural. L'exili interior, doncs, havia acabat. Josep M.ª de Sagarra iniciava una nova etapa, d'un altre signe ben diferent.

Port de la Selva (1943): els Sagarra amb Maria Bofill i els seus dos fills

VINYA ADORMIDA; PEDRA I ATZAVARA

*Vinya adormida; pedrà i atzavara,
en el coster jeuen els fils de l'art
i les escates de la lluna clara
pinten d'argent el tremoli del mar.*

Josep
Ma. de
Sagarà 1894-1961

busqueta 80

Un cartell obra de Busqueta que forma part d'una sèrie publicada a la revista "Al Vent" de Terrassa